

Magie și vrăjitorie

*Perspective istorice,
antropologice și artistice*

Magie et sorcellerie

*Perspectives historiques,
anthropologiques et artistiques*

Magic and Witchcraft

*Historical, Anthropological
and Artistic Perspectives*

EDITAT DE / ÉDITÉ PAR / EDITED BY
Ioan POP-CURȘEU, Valer Simion COSMA

Editura MEGA
Cluj-Napoca
2020

Cuprins / Table des matières / Table of contents

IOAN POP-CURȘEU	
Introducere / Introduction.....	7
HISTORICAL AND ANTHROPOLOGICAL PERSPECTIVES ON WITCHCRAFT	
CARMEN FENECHIU	
Artele oculte în Tacitus, <i>Anale</i> , cărțile 1–6.....	21
ROBERT MIRICĂ	
Visual Representations of the Witches Activities in a Demonology Treaty: A case study on Urlich Molitor's <i>De laniis et phitonicis mulieribus</i> (1489).....	37
TÜNDE KOMÁROMI	
Night Witches and the Imprints of their Hands. Kolozsvár, 1584.....	53
KÉVIN COCHARD	
Les représentations de sorcières dans les médias français du XVII ^e siècle: l'exemple des canards.....	75
ASTRID CAMBOSE	
Metamorfoza unei reprezentări, de la <i>Testamentul lui Solomon</i> la demonologia folclorică românească: Avestița, aripa Satanei / Avizuha / Samca.....	87
VALER SIMION COSMA	
Magie și religie în context liturgic în lumea țărănească a românilor ardeleni din secolul al XIX-lea.....	105
CAMELIA BURGHELE	
Fashion versus moarte: cămașa ciumei	129
LAURA JIGA ILIESCU	
<i>Grațian</i> – Fairy Spirit, Film Character and Hero of Local Beliefs.....	147

EKATERINA V. GUSAROVA
Witchcraft Images in Popular Beliefs, Literature and Art of Medieval and
Modern Ethiopian Culture.....157

DARIA IOAN
Magic powers, sexuality, theatrical images among the *hijras* of the Indian
subcontinent.....171

WITCHCRAFT AND WITCHES IN CINEMA, VISUAL ARTS AND LITERATURE

IOAN POP-CURȘEU
Circé à l'écran: portraits d'une sorcière séduisante.....191

KATARZYNA LIPINSKA
Le dibbouk de Michal Waszynski (1937): entre la magie et le mysticisme.....219

ZIYIN CHEN
La transmutation de la représentation de la sorcellerie *Du Château de
l'Araignée à Millennium Actress*.....233

ANAÏS CABART
De *Medea* à *Antichrist*: l'archétype de la Grande Mère de Dreyer à Von Trier.....247

ALEXANDRU STERIAN
The Blair Witch Project and the Mockumentary Approach.....259

ANDREEA APOSTU
L'image de la sorcière dans la création de Paul Ranson, peintre nabi.....275

GELU TEAMPĂU
Witches, Wizards and Witchcraft in Comic Books.....297

CRISTINA BOGDAN
Witches in the Historical Fiction Works by Doina Ruști, Andreea Răuceanu
and Simona Antonescu.....327

KRISZTA SZABÓ-MATEI
Witches and Witchcraft in Hungarian Literature341

Lista autorilor/ List of Authors357

Introducere

IOAN POP-CURȘEU

Acest volum reunește o parte dintre lucrările susținute sub formă de conferințe în cadrul colocviului internațional *Images of Witchcraft: Cinema, Theatre, Visual Arts*, care a avut loc la Facultatea de Teatru și Film a Universității Babeș-Bolyai, în perioada 17–19 octombrie 2019. Colocviul a fost organizat în parteneriat cu Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău și cu Teatrul Național „Lucian Blaga” din Cluj, în cadrul unui proiect de cercetare pentru stimularea constituirii de tinere echipe independente, susținut de Ministerul Educației și Cercetării UEFISCDI PN-III-P1-1.1-TE-2016-0067, nr. contract 135/2018, având titlul *Iconografia vrăjitoriei, o abordare antropologică: cinema, teatru, arte vizuale*. Echipa proiectului, compusă din Delia Enyedi, Daria Ioan, Rareș Stoica, Valer Cosma, a încercat, sub coordonarea directorului de proiect Ioan Pop-Curșeu, să reunească, în cele trei zile de lucrări și discuții, o serie de specialiști eminenți în vrăjitorie, din țară și din străinătate, avându-l ca invitat de onoare pe Willem de Blécourt.

Activitățile colocviului s-au dezvoltat în mai multe secțiuni, plene și paralele. Cele mai consistente au fost cele de teatru și cinema, însă artele vizuale și antropologia istorică și culturală au fost bine reprezentate. O primă selecție de lucrări a fost publicată într-un număr special din revista *Studia UBB Dramatica*, 1/2020, care – având în vedere profilul revistei – cuprinde mai ales articole despre teatru, arte performative și cinema¹. Acel număr special din *Studia* este completat la modul ideal de prezentul volum, care strânge laolaltă cercetări cu un caracter interdisciplinar și are o deschidere „artistică” mai largă, cuprinzând și studii despre reprezentările vrăjitoriei în pictură și literatură, nu doar în cinema.

¹ Numărul poate fi consultat în acces liber la următoarele link-uri:

http://studia.ubbcluj.ro/arhiva/arhiva_en.php

http://studia.ubbcluj.ro/arhiva/cuprins_en.php?id_editie=1287&serie=DRAMATICA&nr=1&an=2020

La fel ca în *Studia*, am organizat materialul nostru în două secțiuni principale și convergente: *Historical and anthropological perspectives on witchcraft* și *Witchcraft and witches in cinema, visual arts and literature*.

În gruparea materialelor din prima secțiune, am încercat să intersectăm două criterii principale: criteriul istoric s-a îmbinat astfel cu cel tematic. Parcursul pornește, așadar, de la *Analele* lui Tacitus (în studiul semnat de Carmen Fenechiu), trece printr-un tratat al lui Ulrich Molitor (analizat de Robert Mirică), ajunge la vrăjitoarele secolului XVI din Cluj (prezentate de Tünde Komáromi) și adăstează la foile volante care relatau cazuri de vrăjitorie în Franța secolului XVII (descrise pertinent de Kévin Cochard). Câteva studii se axează pe cazuri românești. Astrid Cambose analizează diversele metamorfoze ale unui demon feminin infanticid, anume Avestița-Avizuha, aripa Satanei. Valer Simion Cosma tratează raportul dintre magie și religie în context liturgic în lumea țăranilor ardeleni din secolul al XIX-lea. Camelia Burghele construiește o nouă analiză a străvechiului ritual al cămășii ciumei, iar Laura Jiga-Iliescu scrie despre Grațian, „vâlvă, personaj de film și erou al memoratelor locale”. Secțiunea se încheie într-o notă ceva mai exotică, cu Ekaterina V. Gusarova, care prezintă imagini etiopiene ale vrăjitoriei, și cu Daria Ioan, care scrie un studiu despre credințele magice legate de comunitățile de trans-sexuali *hijra*, din India.

A doua secțiune, *Witchcraft and witches in cinema, visual arts and literature*, se deschide cu o serie de studii despre reprezentări ale vrăjitoriei în film. Ioan Pop-Curșeu analizează numeroase filme, de cinema sau televiziune, care o au pe antica Circe drept personaj de primă importanță. Katarzyna Lipinska se focalizează pe magia evreiască, așa cum este prezentată în filmul *Dybbuk* de Michal Waszynski (1937). Ziyin Chen propune un studiu comparativ între *Throne of Blood* de Kurosawa și *Millenium Actress* de Satoshi Kon. Anaïs Cabart problematizează, într-o perspectivă jungiană, arhetipul Marii Mame, pornind de la Carl Th. Dreyer și ajungând la Lars von Trier. Alexandru Sterian face o analiză aplicată a subtilităților compoziției vizuale în *The Blair Witch Project*. După aceste studii, urmează câteva cu tematică foarte variată, menite să deschidă apetitul de cunoaștere și să stimuleze curiozitatea cititorilor în multiple direcții. Andreea Apostu prezintă temele magice din creația lui Paul Ranson, pictor din gruparea nabiștilor. Gelu Teampău scrie despre imaginile vrăjitoarei și ale ritualurilor vrăjitorești în benzile desenate. Cristina Bogdan se apleacă asupra motivelor magice în proza unor scriitoare române contemporane (Doina Ruști, Andreea Răsuceanu și Simona Antonescu). Kriszta Szabó-Matei încheie volumul cu câteva note despre vrăjitoare și vrăjitorie în literatura maghiară.

Sigur că, la o privire superficială, varietatea studiilor prezentate în acest volum poate părea excesivă. La o privire mai atentă, însă, se desenează numeroase corespondențe tematice și fire de legătură. Unul dintre aceste fire principale de legătură este tocmai imaginea. Toate articolele reunite în aceste pagini, la fel ca toate cele din numărul special din *Studia*, explorează modalitățile în care, de-a lungul istoriei, s-au constituit diverse imagini ale vrăjitoarelor și ale vrăjitoriei, fie că este vorba de reprezentări sociale cu ecouri la scară largă, fie că este vorba de reprezentări artistice, obiectivate pe diverse suporturi ori în varii forme de expresie artistică. Fiecare dintre autorii reuniți de noi aici a resimțit din plin fascinația exercitată de cutare sau cutare imagine, forța ei de reverberație, subtilă și tulburătoare, dar și chemarea stăruitoare de a o decifra și de a-i înțelege mecanismele secrete.

În paginile volumului nostru, respectăm bogăția lingvistică de la colocviul internațional din toamna lui 2019, ale cărui activități s-au desfășurat în trei limbi: engleză, franceză, română, cărora li s-au adăugat multe altele în conversațiile marginale. Engleza a fost *lingua franca*, deoarece comunicările în franceză și în română au fost însoțite de diverse suporturi în limba engleză (prezentări power-point, versiuni traduse, rezumate dezvoltate etc.). Aici, am ales să lăsăm autorilor libertate lingvistică absolută, convinși fiind că plurilingvismul este benefic pe tărâm cultural, în vreme ce monolitismul lingvistic nu poate să ducă decât la stereotipii și la o sărăcire avansată a gândirii libere.

În încheierea acestei scurte introduceri, nu putem spune decât că sperăm că articolele de aici își vor găsi repede cititorii, pe care să-i îndrume pe căi ale gândirii și ale simțirii – seducătoare și pline de magie.

Introduction

IOAN POP-CURȘEU

Ce volume réunit une partie des travaux présentés lors du colloque international *Images de la sorcellerie: cinéma, théâtre, arts visuels*, qui a eu lieu à la Faculté de Théâtre et Film de l'Université Babeș-Bolyai, du 17 au 19 octobre 2019. Le colloque a été organisé en partenariat avec le Musée Départemental d'Histoire et d'Art Zalău et avec le Théâtre National «Lucian Blaga» de Cluj, dans les cadres d'un projet de recherche, destiné à encourager la constitution de jeunes équipes indépendantes de chercheurs, soutenu par le Ministère de l'Éducation et de la Recherche UEFISCDI PN-III-P1-1.1-TE-2016-0067, n° de contrat 135/2018, ayant le titre *Iconographie de la sorcellerie, une approche anthropologique: cinéma, théâtre, arts visuels*. L'équipe, composée par Delia Enyedi, Daria Ioan, Rareș Stoica, Valer Simion Cosma, a essayé, sous la coordination du directeur du projet, Ioan Pop-Curșeu, durant les trois journées consacrées aux travaux et aux discussions, de réunir une série d'éminents spécialistes dans le problème de la sorcellerie, roumains et étrangers, avec – comme invité d'honneur – Willem de Blécourt.

Les activités du colloque se sont développées dans plusieurs sections. Conformément au profil du projet de recherche, les plus solides ont été consacrées au théâtre et au cinéma, mais les arts visuels et l'anthropologie historique et culturelle ont eu de très belles contributions à la réussite de la manifestation. Une première sélection des travaux a été publiée dans un numéro spécial de la revue *Studia UBB Dramatica*, 1/2020, qui – étant donné le profil de la revue – comprend surtout des articles sur le théâtre, les arts performatifs et le cinéma¹. Ce numéro-là de *Studia* est idéalement complété par le présent volume, qui réunit des recherches anthropologiques

¹ Le numéro peut être consulté en accès libre aux liens suivants:

http://studia.ubbcluj.ro/arhiva/arhiva_en.php

http://studia.ubbcluj.ro/arhiva/cuprins_en.php?id_editie=1287&serie=DRAMATICA&nr=1&an=2020

à caractère interdisciplinaire et a, de plus, une ouverture «artistique» plus large, comprenant aussi des études sur les représentations de la sorcellerie dans la peinture et la littérature, pas seulement dans le cinéma.

De la même manière que pour *Studia*, nous avons organisé le matériel en deux sections principales et convergentes: *Historical and anthropological perspectives on witchcraft* et *Witchcraft and witches in cinema, visual arts and literature*.

Dans le groupement des matériaux de la première section, nous avons essayé d'entrecroiser deux critères principaux: le critère historique s'est de cette manière associé au critère thématique. Le parcours prend, donc, comme point de départ, les *Annales* de Tacite (dans l'étude signée par Carmen Fenechiu), passe à travers un traité d'Ulrich Molitor (analysé par Robert Mirică), arrive aux sorcières qui ont vécu à Cluj au XVIème siècle (présentées par Tünde Komáromi) et se penche sur les canards qui racontaient des cas de sorcellerie dans la France du XVIIème siècle (décrits pertinemment par Kévin Cochard). Quelques études se focalisent sur des cas roumains. Astrid Cambose analyse les diverses métamorphoses d'un démon féminin infanticide, à savoir Avestița-Avizuha, l'Aile de Satan. Valer Simion Cosma traite du rapport entre la magie et la religion, dans un contexte liturgique, dans le monde des paysans transylvains du XIXème siècle. Camelia Burghel construit une nouvelle analyse de l'ancien rituel de la chemise de la peste, tandis que Laura Jiga-Iliescu écrit sur Grațian, «loup-garou, personnage de film et héros du folklore local». La première section du volume se clôt sur une note légèrement plus exotique, avec Ekaterina V. Gusarova, qui présente des images éthiopiennes de la sorcellerie, et avec Daria Ioan, qui travaille sur les croyances magiques liées aux communautés de transsexuels *hijra*, en Inde.

La deuxième section, *Witchcraft and witches in cinema, visual arts and literature*, s'ouvre sur une série d'études sur les représentations de la sorcellerie dans les films. Ioan Pop-Curșeu analyse de nombreux films, de cinéma ou télévision, qui ont l'antique Circé comme personnage de première importance. Katarzyna Lipinska se focalise sur la magie juive, telle qu'elle est présentée dans le film *Dybbuk* de Michal Waszynski (1937). Ziyin Chen propose une étude comparative entre *Throne of Blood* de Kurosawa et *Millenium Actress* de Satoshi Kon. Anaïs Cabart problématise, dans une perspective jungienne, l'archétype de la Grande Mère, en partant de Carl Th. Dreyer et en arrivant à Lars von Trier. Alexandru Sterian entreprend une analyse appliquée des subtilités de la composition visuelle dans *The Blair Witch Project*. Après ces études, quelques autres suivent, qui ont une thématique très variée,

destinée à ouvrir l'appétit pour la connaissance et à stimuler la curiosité des lecteurs dans de multiples directions. Andreea Apostu présente les thèmes magiques dans la création de Paul Ranson, peintre nabi. Gelu Teampău écrit sur les images de la sorcellerie et des rituels magiques dans les bandes dessinées. Cristina Bogdan se penche sur les motifs magiques dans la prose de certaines écrivaines roumaines contemporaines (Doina Ruști, Andreea Răuceanu et Simona Antonescu). Kriszta Szabó-Matei clôt le volume avec quelques notes sur les sorcières et la sorcellerie dans la littérature hongroise.

Bien entendu, pour un regard superficiel, la variété des études présentées dans ce volume, peut paraître excessive. Pour un regard plus attentif, cependant, de nombreuses chaînes de liaison et correspondances thématiques se dessinent. Une de ces chaînes de liaisons principales est justement l'image. Tous les articles réunis dans ces pages, à l'instar de ceux inclus dans le numéro spécial de *Studia UBB Dramatica*, explorent les modalités dans lesquelles, tout au long de l'histoire, se sont constituées diverses images des sorcières et de la sorcellerie, soit qu'il est question de représentations sociales à échos très vastes, soit qu'il s'agit de représentations artistiques, objectivées sur divers supports ou dans diverses formes d'expression artistique. Chacun des auteurs réunis dans ces pages a pleinement ressenti la fascination exercée par telle ou telle image, sa force de réverbération, subtile et troublante, mais aussi l'appel constant à l'interpréter et à en comprendre les mécanismes secrets.

Dans les pages de notre volume, nous respectons la richesse linguistique de la conférence internationale de l'automne 2019, dont les activités se sont déroulées en trois langues: anglais, français, roumain, avec bien d'autres encore pour les conversations marginales. L'anglais a été une sorte de *lingua franca*, parce que les communications en français et en roumain ont été accompagnées par divers supports en langue anglaise (présentations powerpoint, versions traduites, résumés développés, etc.). Ici, nous avons choisi de laisser aux auteurs une liberté linguistique absolue, en étant convaincus que le plurilinguisme est absolument bénéfique dans le champ culturel, tandis que le monolithisme linguistique ne peut mener qu'aux stéréotypes et à un appauvrissement avancé de la pensée libre.

À la fin de cette brève introduction, nous ne pouvons qu'espérer que ces articles trouveront au plus vite leurs lectrices et lecteurs, qu'ils devront guider sur des voies de l'intelligence et de la sensibilité – séductrices et pleines de magie.

Introduction

IOAN POP-CURȘEU

This volume gathers some of the lectures of the international conference *Images of Witchcraft: Cinema, Theatre, Visual Arts*, that took place at the Faculty of Theatre and Film, Babeș-Bolyai University in Cluj-Napoca, from the 17th to the 19th of October 2019. The conference was organized in partnership with the Zalău History and Art Museum and with the National Theatre in Cluj, in a project aimed at stimulating the constitution of young research teams, granted by the Ministry of Education and Research, UEFISCDI PN-III-P1-1.1-TE-2016-0067, contract number 135/2018, under the title *Iconography of Witchcraft, an anthropological approach: cinema, theatre, visual arts*. The project's team, composed by Delia Enyedi, Daria Ioan, Rareș Stoica, Valer Simion Cosma, under the supervision of the project's manager Ioan Pop-Curșeu, tried to reunite, during the three days of work presentations and discussions, a series of eminent specialists in witchcraft, from all over the world, having, as a keynote speaker, Willem de Blécourt.

The activities of the conference were distributed in several panels. The richest of them were the theatre and cinema panels, but visual arts and historical and cultural anthropology too had a strong presence in the conference. A first selection of the papers was published in a special issue of *Studia UBB Dramatica*, 1/2020, which – giving the profile of the journal – includes mostly papers on theatre, performative arts and cinema¹. The special issue of *Studia* is ideally completed by the present volume, that gathers interdisciplinary contributions and has a wider “artistic” opening, through papers on witchcraft representations in painting and literature, not only in cinema.

¹ The special issue can be read, in open access, at the next links:
http://studia.ubbcluj.ro/arhiva/arhiva_en.php
http://studia.ubbcluj.ro/arhiva/cuprins_en.php?id_editie=1287&serie=DRAMATICA&nr=1&an=2020

In the same way we did for *Studia*, we organized the materials in two main sections: *Historical and anthropological perspectives on witchcraft* and *Witchcraft and witches in cinema, visual arts and literature*.

In grouping the materials of the first section, we tried to mix two main criteria: the historical criterium went hand in hand with the thematic one. The itinerary begins from Tacitus' *Annals* (in Carmen Fenechiu's paper), passes through a treaty by Ulrich Molitor (analyzed by Robert Mirică), reaches the witches of the 16th century in Cluj (presented by Tünde Komáromi) and then focuses on the printed *canards* that narrated witchcraft cases in the 17th century France (described by Kévin Cochard). Some papers are devoted to Romanian cultural facts. Astrid Cambose analyzes the diverse metamorphoses of a feminine infanticide demon, Avestița-Avizuha, Satan's Wing. Valer Simion Cosma approaches the link between magic and religion in liturgical context within the Transylvanian peasant world of the 19th century. Camelia Burghele constructs a new analysis of the ancient ritual of plague's skirt, and Laura Jiga-Iliescu writes about Grațian, "fairy spirit, werewolf, film character and hero of local narratives". The section is completed in a somewhat exotic tone, by Ekaterina V. Gusarova, who presents some Ethiopian images of witchcraft, and with Daria Ioan, who writes a paper about magical beliefs related to *hijra* trans-sexual communities from India.

The second section, *Witchcraft and witches in cinema, visual arts and literature*, opens with some works on witchcraft representations in film. Ioan Pop-Curșeu analyzes numerous cinema and TV productions, which portray ancient seducing Circe, among other important characters. Katarzyna Lipinska focuses on Jewish magic, as it is presented in Michal Waszynski's film *Dybbuk* (1937). Ziyin Chen proposes a comparative study between *Throne of Blood* by Kurosawa and *Millenium Actress* by Satoshi Kon. In a Jungian perspective, Anaïs Cabart raises the problem of the Great Mother archetype, taking as a starting point the movies of Carl Th. Dreyer and reaching those of Lars von Trier. Alexandru Sterian makes an applicative analysis of the subtleties of visual composition in *The Blair Witch Project*. In the final part, we include in our selection some papers with various themes and subjects, meant to open the knowledge appetite and to stimulate the reader's interest in multiple directions. Andreea Apostu presents the magical themes in the creation of Paul Ranson, a painter affiliated to the Nabi's group. Gelu Teampău writes about witches, wizards and witchcraft in comic-books. Cristina Bogdan is interested in the magic motifs in the prose of some Romanian contemporary women writers (Doina Ruști, Andreea Răsuceanu and Simona Antonescu). Kriszta Szabó-Matei

closes the volume with some notes on witches and witchcraft in Hungarian literature.

It is clear that, at a superficial glance, the variety of the papers gathered here may seem excessive. At a closer look, though, various thematic correspondences and chains of continuity are visible. The strongest chain of continuity is, of course, the problem of the image. All the articles in our two sections, as well as all the articles from the special issue of *Studia UBB Dramatica*, explore the modalities in which, all along history, various images of witches and witchcraft were built, whether it is about widespread social representations, or artistic representations, objectified on various mediums or in various forms of artistic expression. Each one of the authors here lived entirely the fascination exerted by this or that image, its reverberation force, subtle and troubling, but also the permanent claim to decrypt it and to understand its secret mechanisms.

In the pages of our volume, we respect the linguistic richness of the international conference from 2019. Its activities developed in three languages: English, French, Romanian, to which some more were added in particular conversations and discussions. English was a sort of *lingua franca*, because the lectures in French or in Romanian were accompanied by various supports in English (power-point presentations, translated versions, long abstracts, etc.). Here, we chose to leave an absolute linguistic freedom to the authors, being convinced that a pluri-linguistic approach is beneficent to the flourishing of culture and science, when linguistic univocity can only lead to stereotypies and to an advanced poverty of free thinking.

At the end of this short introduction, we can only hope that these papers will find their readers very quickly, in order to guide them on seductive and magical paths of thinking and feeling.

